

OSMANLI'DA NELER OKUNDU, 'KÜTÜPHANE KURUMU' NASIL ALGILANDI, KURUMLAŞAN 'GELENEK' YOKSA 'KÜTÜPHANE KÜLTÜRÜ' MÜYDÜ?

Özer SOYSAL*

Özet

İslam Ortaçağı boyunca, kitapları özel mekânlarda okumak yerine yüksek sesle yapılan okumaları dinleyerek öğrenmek daha gözde bir yöntemdi. İslami inanış yalnızca sözle nakletmenin geçerliğini kabul ettiğinden, bir bakıma 'bellek' kütüphane işlevini üstlenmiştir. Bilgi'yi bellek yanı sıra bellek-dışı bir ortamda da 'saklayarak-koruma' edimi zamanla yaygınlaştı.

Osmanlı'da neler okunduğu sorusuna karşılık ararken kullanılabilir kaynakların başında, ölen kişinin geride bıraktığı tereke'yi saptayan 'muhallefât listeleri' gelir. Bunları, 'vakfiyeler' izlemektedir. Anılan kaynakların incelenmesinden, Kur'an başta olmak üzere, Muhammediyye, Enâm-i şerif, Birgivi Risalesi gibi dinsel içerikli kitapların ağırlık kazandığı ortaya çıkmakta.

XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından başlayarak 'kütüphane kurumu'na bakışımız hem 'düşünsel' hem 'uygulamaya dönük' olarak devingenleşmiştir. Ahmet Mithat, Şemsettin Sami örneği yazar ve düşünürlerin yayınlarında bu değişimin izlerine rastlıyoruz. Uygulamada ise devlet etkinliği artar.

Bilgiye yaklaşım biçimimiz, önemli çıkışlara karşın, toplumun 'eleştirel bakış' yetisi kazanarak özgürleşmesine olanak hazırlayacak çizgide gelişmedi. 'Kütüphane kültürü' olarak algıladığımız şey de, ana öğeleriyle, aynı düzlemde kaldı. Toplumumuz, bir 'kütüphane geleneği' yaratmakla birlikte 'kütüphane kültürü' geliştirememiştir. Sahiplendiğimiz 'kütüphane geleneği', büyük ölçüde, 'saklayarak-koruma' güdüsünden esinlenir. Oysa 'kütüphane kültürü'nden, toplumda hem

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kütüphanecilik Bölümü, Emekli Öğretim Üyesi.

'kullanıcı' hem 'kütüphaneci' kitle bağlamında 'yaygın bilgi tüketim-üretimine dönük' bir anlayış ve davranış biçimi oluşmuşsa, söz edilebilir.

Anahtar Sözcükler: Öğrenme-İslam Ortaçağı, Kütüphane Kavramı-Türkiye, Kütüphane Kültürü-Türkiye, Kütüphane Tarihi-İslam, Kütüphane Tarihi-Türkiye, Kütüphane Geleneği-Türkiye, Okuma-İslam Ortaçağı, Okuma Alışkanlığı-Osmanlılar.

Abstract

What was Read in the Otoman Times? How was the 'Library Institution' Perceived? What was it that was Institutionalized: Was it either the 'Tradition' or the 'Library Culture'?

During the Medieval Islam, it was more popular to learn by listening to the books read aloud rather than reading them at special locations. Because the Islamic faith allowed the validity of oral narration, the 'memory' undertook the function of the 'library'. The practice of 'protection' of the knowledge by 'keeping' it in an environment other the 'memory' developed in time.

When searching for an answer to the question "what was read in the Ottoman Times", the main sources of information are the 'inventories of inheritance' left from the dead person. The 'deeds of trust' come next. It is clear from the examination of the mentioned sources that the books of religious content such as the 'Koran', 'Muhammediyye', 'Enam-ı şerif' and 'Birgivi Risalesi' were read mostly.

Since the second half on the XIXth Century, our look at the 'library institution' has changed both in 'intellectual' and in 'practical' contexts. We meet the traces of this change in the works of writers and scholars such as Ahmet Mithat and Şemsettin Sami. And in practice, the state action is dominant.

Our approach to the knowledge, in spite of some important improvements, has not developed in such a way that encourages the society to become liberated by gaining the skill of a 'critical look'. What we have understood as the 'library culture', with its main elements, has stayed at the same level. Our society, although it has created a 'library tradition', could not have developed a 'library culture'. Our 'library tradition' is inspired, to a great extent, from the instinct of 'protection by keeping'. On the other hand, one can only speak of a 'library culture', if an understanding and an attitude directed towards an extensive 'knowledge-consuming' and 'knowledge-producing' practice, both in context of the 'user' and of the 'librarian', exist in the society.

Keywords: Learning-Medieval Islam, Library Concept-Turkey, Library Culture-Turkey, Library History-Islam, Library History-Turkey, Library Tradition-Turkey, Reading-Medieval Islam, Reading Habits-Ottomans.

Soru'nun ilk bölümü, gerçekte 'İslamda ne okunduğu', derinleştirirsek 'öğretme ve öğrenme kültürü'nün örgüsü ile ilgilidir. O nedenle, önce İslam toplumu'nda geleneksel okuma ediminin nasıl, hangi koşullarda gerçekleştirildiğini anlamamızı gerektiriyor. Çünkü, Türkler'in islamiyeti kabulü ve Anadolu'nun yurt edilişini izleyen süreçlerde bu alandaki uygulamayı büyük ölçüde din üzerinden süzülen Arap Kültürü'ne özgü davranış biçimlerinin belirlediğini gösterir izler var. Dini öğretmek üzere geliştirilmiş düzenek bunların en vurucusu oldu.

Bilgi'nin kalıcılık kazanması için 'bellek'ten 'kayda geçirilmesi/aktarımı'; 'kaydedilmiş bilgi' için de o'nun güvenle kullanımını sağlayacak nicelik ve nitelikte düzenlemelere gidilmesi zorunluğudur. Nitekim İslam'ın yeşerdiği coğrafyada Kur'an çok önceleri yazıya geçirilmiş bile olsa, Eski Arap Yazını uzun süre okuyanlarının belleğine emanet edilmişti. İslam Ortaçağı boyunca kitapları özel mekânlarda okumak yerine yüksek sesle yapılan okumaları dinleyerek öğrenmek daha gözde bir yöntemdi.¹ Diğer deyişle, öğrenciler metinleri ya kendilerine okunurken ya da öğretmene kendileri okurken öğrenmiştir. İslami inanış yalnızca sözle nakletmenin geçerliğini kabul ettiğinden, bir bakıma 'bellek', 'kütüphane' işlevini üstlenmişti. Bu uygulama zamanla yerini: 'dağınık olan ne varsa bir araya getirip uzaktakileri yakın, görünmezi görünür kılan bir mekânda toplama' anlayışına bırakacak,² böylece bilgi'yi 'insan belleği yanı sıra bellek-dışı bir ortamda da hıfz etme (saklayarak koruma)' edimi yaygınlaştıracaktır.

'Bilgi'nin 'bellek-dışında saklanıp kapsanması' bu gelişmeyi tanımlayıcı bir 'terminoloji'nin oluşmasına da yol açtı. Arapça'da: Buk'a/ dâr al-ḥikma/ dâr al-kutub.../ ḥizāna/ hücre/ kamâtır/ mahzen/ maktaba/ savma(a); Farsça'da: Kitābhāna/ketbhāna; Osmanlıca'da: Arapça ya da Arapça-Farsça adlar birleştirilerek üretilmiş: Beyt-ül-kütüb/ hâfız-ı kütüb/ hazîne-i kütüb/ kitâb-hâne/ kütüb-hâne/ mahzen-i kütüb gibi terimler bunun tanıtıdır. Sonuç olarak, bu 'terminoloji'de 'bilgi' ile 'insan belleği' arasındaki

¹ Kültür tarihçisi Roger Chartier, Avrupa'nın 'okuma düzlemi'nde geçirdiği evrimi irdelerken, 'yüksek sesle okumadan sessiz okumaya geçiş'in XV-XVI.Yy.'da gerçekleştiğini vurgular. Bu tarihe dek okuma 'sesli' yapılan bir eylemdi. Yalnız kaldığında bile kişi 'metni' yüksek sesle okur, metnin anlamını böyle kurardı. Antikçağ'da durum budur. 'Sesli okuma' uygulamasının Ortaçağ boyunca Avrupa'nın hemen her yerinde egemen olması ya okuryazar sayısının azlığı ya da 'sesle okuma'nın bir 'toplumsallaşma' biçimi oluşuyla açıklanabilir. 'Sessiz okuma' ise, 'bireyselliğin öne çıkışı, yalnızlığın değerli kılması'dır. (Chartier, 2003: 46).

² Görüş ve yorumlar için, bkz. (Çelebi, 1976; Berkey, 1992: 25, 28-30, 79-80, 180-181; Touati, 2003: 326; Manguel, 2008: 55, 275)

doğal ilişki, ya da, belleğin ‘bilgi aktarımı’nda süregelen temel araç olma özelliği şimdi ‘hâfız-ı kütüb/ kütüphaneci’ kimliğinde somutlaşıyordu.

Osmanlı’da neler okunduğu sorusu’na karşılık ararken kullanılabilir kaynakların başında, ölen kişinin geride bıraktığı tereke (metrûkât: mal, eşya, alacak, borç) yi saptayan “muhallefât listeleri” gelir. Kütüphane vakfedenler ya da eldekilere sonradan başkalarınınca bağışlanmış kitapların listelendiği ‘vakfiyeler’ de böylesi kaynaklardandır.³ Sözü edilen belgeler, Ülke’de kullanım alanı bulduğu gözlenen kitapların niteliğini kestirmemize belli ölçüde yardımcı olabilir.

Bu bağlamda Orlin Sabev (Orhan Salih)’in ‘muhallefat listeleri’ yanı sıra kapsamlı bir bibliyografik tabanda yürüttüğü çalışma vurgulanmak gerekir. Sabev, çeşitli araştırmalardan: Bursa (XV-XVI.Yy.), İstanbul (1595-1668), Sofya (1671-1833), Şam (1686-1717), Rusçuk (1695-1786), Eyüp (XVIII.Yy. ortası), Çorum/ Giresun/ Samsun/ Sinop/ Trabzon (XVIII-XIX.Yy.) ve Selanik (1828-1905) bölgelerindeki kişi malı kitap varlığı (bunların nitelik ve kullanımı) üzerine sonuçlara varmakta (Sabev, 2006: 26-27, 70-74, 243, 272).⁴ Örneğin, ‘en çok nelerin okunduğu’ sorusu’na, şu sıralamayı getiriyor: 1. Kur’ânı Kerîm (Mushaf/ kelâm-ı kadîm), 2. Enâm-ı şerîf, 3. Muhammed’in yaşamı ile İslâmiyet’e özgü kuralların anlatıldığı (manzum) Muhammediyye, 4. Halk arasında dini öğretimde elkitabı gibi kullanılan Birgivî Risâlesi (ya da Vasiyyet-nâme) (Sabev, 2006: 274-277). Ağırlıkla dini-ahlaki dürtülerden kaynaklanmış ve bağlayıcı bu tür okuma, bir yanıyla öğretici sayılsa bile, düşünmeyi ne ölçüde beslediği sorusu’nun da tetikleyicisidir.

Tereke defterleri ve vakfiyelerde ayrıca kişinin mesleğine koşut olarak akaid, belagat, divan, mantık, tarih ve başka konularda kitaplara da rastlanmıştır. Diğer yandan, çapı yine kestirilemese de, din dışı (aşk, özleyiş, yiğitlik ve benzeri duyguya yönelik) bir yazı geleneğinin varlığı göz ardı edilemez. Daha çok ‘toplumsal söyleşi’nin gerçekleştiği kahvehane türü mekânlarda⁵ bir ‘bilen’in yüksek sesle okuduğu ve okuma kültürümüzün

³ Her iki türden örnekler için, bkz. (Soysal, 1980: 108, (dt.16); Soysal, 1998-1999: II.C., 338-339, III.C., 9-89).

⁴ Selanik üzerine ayrıntılı bilgi için, bkz. (Anastassiadou, 1999: 111-141).

⁵ ‘Kahvehane’ ile o’nun farklı bir kitleye dönük ikizi ‘kırathane’ ayrı araştırma konularıdır. Bu alanda yazılanlardan kimi, örneğin ‘kahvehaneler’i “Zamanla Osmanlı aydınlarının türlü fikir sohbetlerinde buldukları edebî ve ilmî salonlar” (Yurdaydın, 1971: 120) ya da “etrafında edebî kamuoyu teşekkül etmiş” bir olgu gibi yorumlarken (Açıkgöz, 1994: III.C., 1142, 1145, 1164) “Bizdeki eski kırathanelerin Batı’daki kahvelerin işlevini pek görmediği, oraya daha çok boş gezenin boş kalfası emeklilerle ağırbaşlı orta yaşlıların gittiği, Vardar Kırathanesi,

başlıca aracını oluşturduğu anlaşılın böylesi kitapların eğitime gücü neydi? Osmanlı'nın son dönemlerinde, Selanikli Fazlı Necip ile Kitapçı Arakel arasındaki tartışma bu 'güç'ün ne olabileceği işaretini verir:

3 Eylül 1886 günlü *Tercümân-ı Hakikat* Gazetesi'nde Fazlı Necip, "...Yeni gazel, hitâb-ı âşıkâne, nevha-i me'yûsâne" ve benzeri yazılarla dolu dergilerin yarar sağlamadığı gibi üstelik pahalı olduklarını söyler. 'Dergileri ucuza satarak okur sınırını genişletmek doğru olmaz mı?' (Fazlı Necip, 1886: 3) Bir süre sonra Kitapçı Arakel, aynı gazete'de, Fazlı Necip'e çok yönden katılmadığını yazmakta: 'Önce, okul programlarına girmiş kavanin gibi kitaplar dışında, salt fen konusundaki kitap, dergi ve gazete, ucuz da olsa, yayıncısını (gelir sağlama bir yana) ancak zarar ettirir. Çünkü bunlara pek ilgi yoktur. Ayrıca, yeter sayıda nitelikli yazar bulunmuyor. Basım ve pazarlama konusunda her yayıncıya (Fazlı Necip'in yazısında örnek verdiği) *Kırkanbar Dergisi* ölçüsünde kolaylık da gösterilmemiştir. Kaldı ki, bir dernek eliyle yayınlanan *Mecmûa-i Fünûn*⁶ bile ancak dört yıl yaşayabildi...'. Okuma alışkanlığı olmayan kitleye ucuz değil parasız da kitap verilse bu durumun süreceğini savunan Arakel, çözümü zamana bırakır. Arakel'in saptaması, 'okuyan kesimde beğenin Aşık Kerem, Aşık Garip, Köroğlu gibi kitaplarda yoğunlaştığıdır. Her yıl taşraya bu türde sandıklarla kitap gider ve satılır. Fiyatı düşük ama değişik tür öykü, roman ve edebi kitap yollansa da ne okunur ne de okunan beğenilir.'(Arakel: 2). XIX.Yy. kapanırken bizdeki okur eğiliminin yazar ve kitapçı/yayıncı çevrelerinde bıraktığı izlenim özetle buydu.

Osmanlı'da nelerin okunduğu (yazınsal beğeni), okuma dilleri ve benzer olguları irdelerken Johann Strauss (Strauss, 2003; Hitzel, 1999;

İkbal Kırathanesi... (benzeri) içinde gazete hariç, kırıattan başka her şey yapılan..., sigara dumanında zaman öldürülen yerler" olduğunu söyleyenler de bulunuyor. (Taner, 1983: 2).

Peçevi ve Evliya Çelebi'den başlayarak konu üzerinde çok sayıda yazarca şu ya da bu boyutuyla durulmuştur. Yakın tarih'ten: Ahmet Cevat (1929), Rıza Nur (1929?), Osman Ergin/ Halit Ziya Uşaklıgil/ Basri Konyar (1936), Reşat Nuri Güntekin (1938), Sadri Ertem (1940), Selim Nüzhet Gerçek (1941), Osman Nuri Peremeci (1942), Sait Faik (1948), Reşat Ekrem Koçu (1952), A. Süheyl Ünver (1962), Malik Aksel/ Müjgân Cunbur (1964), Salâh Birsal/ Ali Pusane (1975), Attilâ İlhan (1982) bunlardan birkaçıdır.

⁶ *Mecmûa-i Fünûn*, Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin yayın organıydı (1862-1865). 1865'te yaşanan kolera salgını Dernek çalışmalarını engelleince yayından çekilir. 1883'te yeniden yayınlanmaya başlanırsa da ilk sayısındaki 'Yıldız Böceği ile Bir Yolcu' başlıklı fıkra Sarayca hoş karşılanmadığından toplatılır. Dergi bundan böyle yayınlanmayacaktır.

Kenderova, 1999) sorgulamayı: 1. Geç XIX.Yy.'dan bir Osmanlı yazarının okuma eğilimi, 2. Bir XIX.Yy. Osmanlı bilim adamının arka planı, 3. Halk Edebiyatı (halkın okuma beğenisi) olmak üzere üç noktaya yaymakta; özellikle bu 'beğeni'yi yansıtmaya bakımından da, İstanbullu basımcı Hovsep Kavafyan'ın 1889'da yayınladığı (aralarında Aşık Kerem, Aşık Garip, Aşık Tahir ile Zühre, Aşık Kurbanı, Zeycan ile Esman, Tayyar Zade, Leyla ile Mecnun, Melikşah ile Güllü Hanım, Nasreddin Hoca, Şah İsmail ile Gülizar Hanım, Şirin ile Ferhat ve Köroğlu da bulunan) 25 Türkçe ve Ermenice kitaptan oluşmuş 'Satıştaki Kitaplar Listesi'ni (Strauss, 2003: 50-59, 4) anmaktadır. Böylesi 'listeler' kuşkusuz Kavafyan'la sınırlı değildi. Nitekim Arakel Efendi (1301/1884)'den başlayarak, Asır Kitabevi, Kasbar, Karabet... ve diğerlerince de, düzenli olmasa bile, 'kitapçı katalogları' yayımlandığı biliniyor.

1880'e bağlanan yıllarla bu tarihi izleyen süreçte kütüphane kurumu'na bakışımız bir yandan 'düşünsel' öbür yandan 'uygulamaya dönük' olarak devingenleşmiştir. Düşünsel açıdan, Ahmet Mithat Efendi örneğinde gözlendiği gibi, edinilmiş dolaylı ve doğrudan izlenimlerden kaynaklanan bir özlem ve arayış söz konusudur. Ahmet Mithat Efendi, 1870 sonrasında, bilinen 'öğretici/yazar' kimliği ile yaptığı çokluk roman türü yayınlarda bu arayışı simgeler. Uygulamada ise devletçe ya da bürokrasiden önde gelen kişiler eliyle başlatılmış girişimler dikkat çekmekte.

Ahmet Mithat Efendi'yi, 1876'da yayınlanan *Paris'te Bir Türk* başlıklı kitabında, Nasuh adlı kahramanını Paris'teki Ulusal Kütüphane'nin çalışma yöntemi ve sunduğu hizmetler konusunda konuştururken görürüz. (Ahmet Mithat, 1293: 146-147). Ertesi yıl çıkan *Üss-i İnkılâb*'ta bu kez Avrupa kütüphaneleri ile bizimkileri karşılaştırdığına tanık olunur: Yabancı kütüphanelerin dermesi zengin, kitaplara erişim kolaydır. Ülke kütüphanelerine gelince, kitaplar konuları bakımından eskimiştir..." bunların mahzâ birer antika gibi hıfz edildikleri görülür ki mülk ü millet için her saâdetin esâsını terakkiyât-ı ilmiyye ve fikriyyeden bekleyen gayret-keşân-i maârifin bundan dolayı kahrolacağı söz götürmez." (Ahmet Mithat, 1294-1295: 120-121). Bu, Ahmet Mithat'ı çıkış noktası alırsak, yaklaşık birbuçuk yüzyıllık ve ne zaman sona ereceği kestirilemeyen bir 'kahır' olmak yanı sıra 'bilgi ve bilgilenmenin toplumsallaşması gereği'ni işaret yönünden önemini yitirmemiş bir uyarıdır da.

Ahmet Mithat Efendi, 1881'de yayınladığı *Acâib-i Âlem*'de, (Ahmet Mithat, 1299: 190) bu kez Petersburg kütüphanelerinden söz eder. Ayrıca, 'bibliyografya' konusundaki kavramsal/eleştirel irdelemelerini *Tercümân-ı Hakikat*'te bu başlık altında çıkan (sonra *İkdâm* ve *Ma'lûmât*'ın da

sayfalarına aktardığı) makalelerinde izlediğimiz⁷ yazar'ın İstanbul kitapçılarına ilişkin şu değerlendirmesine değinmek gerekir: "... Bizde Osmanlı, Arap ve Acem kitâblarını tanımak ve arayıp bulmak biraz müşkil olub sahaflar ile kitâbcılar hemen umûmiyyet üzre câhil adamlar ise de ecnebî kitâblarını aramak, bulmak gayet kolaydır. Onların kitâbcıları tahsîl görmüş adamlar olduklarından her nev'î kitâblar için kataloglar yani defterler tanzîm etmişlerdir."(Ahmet Mithat, 1308: 104-105).

Toplumun hiç değilse 'bilgiyi bilinçle tüketme' konumundaki katmanlarında 'kütüphane kültürü' belli düzeye ulaşmamışsa bu kurum'un işleyişini sağlayan düzenekleri algılamada ortaya çıkabilecek sakıncalardan birini Ahmet Mithat'ın Fransa'da yaşadıkları sergiliyor: "... Biblioth que National'i gezerken kütüphane katalogundan bir tane edinmek istediğimi, nereden satın alabileceğimi sordum... Bir Kurul'un katalogu düzenlemek üzre 35 yıldır çalıştığı, beş milyonu geçen koleksiyonun kitap halinde basılacak katalogunun 20 cildi aşacağı söylenince, utandım." (Ahmet Mithat, 1307: 635-639, 1005).⁸

Kütüphane kurumu'nun 'maarif' bağlamında gerekliliğini tartışan bir diğer d şunce adamı şemsettin Sami oldu. şemsettin Sami, okul sayısını çoğaltmanın yeterli olmayacağı, kütüphane, müze ... v.b. tamamlayıcı kuruluşlar yoksa okuldan istenen  l de yarar sağlanamayacağı görüşündedir. *Sabah Gazetesi'*nde (şemsettin Sami, 1314) "Kütüb-hâne" başlığı ile yayınladığı makale, kimi yanlarıyla, konu'ya kavramsal açıdan da açıklık getirme zorunluğu duyduğunu gösterir. Bu ayrıntı bilinci, *libraire* ile *biblioth que* terimlerini karşılaştırır, dilimizdeki *kitap i d kk n / sahaf* ve *kütüphane* terimlerini tanımlarken de kendini belli etmekte.

'Niçin kütüphane?' sorusu ve özellikle 'kullanıcı' kitlenin bileşimindeki farklılaşma üzerinde dururken şemsettin Sami, eskiden bu kitlede ağırlığı genellikle 'talebe-i ul m'un oluşturduğunu ancak artık "erb b-ı m t laanın ekseriyet üzre talebe-i ul mdan olmadıkları olanların da ders kit blarından başkasına iltif t etmedikleri"ni söylüyor.

şemsettin Sami'nin konu'ya duyarlığı, İstanbul kütüphaneleri ve bu arada taşıdığı adı hak edebilmesi için Kütüb-hâne-i Umûmî bakımından neler yapılması gerektiğini belirtirken de sezilir: Dermeler yetersiz, hizmete ayrılan  denek cılızdır. şunun bunun bağışladığı derme çatma kitaplarla kütüphane olmaz.  lke'de yayınlanan kitapların Maarif Nezareti'ne teslim

⁷ Ayrıntı için, bkz. (Soysal, 1994).

⁸ Ahmet Mithat Efendi'nin konuya yaklaşımı için, ayr.bkz. (Okay, 1975). Özel kütüphanesi konusunda, bkz. (Yazga , 1940: 56-57).

edilen nüshalarından birinin Kütüb-hâne-i Umûmî'ye verilmesi yararlı olacaktır.

'Kütüb-hâne-i Umûmî', İstanbul aydınlarının gerçek ya da düş dünyasında zaman zaman uğradığı mekânlardandı. Bunlardan birisi, (Gürpınar, 1918: 950) İspanyol nezlesinden yüksek ateşle yatarken sayıklamaktadır:

İçerisi kitâb dolu bir binâ dahilinde iki kişi kavga ediyor... Orası neresi?

Bâyezid Kütüb-hânesi

Onlar niye çekişiyorlar?

Kitâblarının çoğunu okutmuş olan ulemâmızdan biri uğradığı bir müşkili hâl için Bâyezid Kütüb-hânesi'ne gider. Hâfız-ı kütübden Büyük Ansiklopedi'nin bir cildini ister. Hâfız-ı kütüb kari'in eline kırmızı kaplı koca bir kitâb tutuşturur. O zât bu cildin dışına içine bakar, taaccübü artar çünkü bunun Londra kütüb-hânelerinden birine âid bir fihrist olduğunu anlar. Aralarında şu muhavere geçer...

Ayol, bu Ansiklopedi değil... Bir İngiliz kütüb-hânesi fihristinin ikinci cildi.

Sen öyle zannedersin... buraya lisân bilen ne âlim efendiler gelir. Bu cildi ellerine sunarım. Akşama kadar okuya okuya bitiremezler. Onun içinde neler vardır. Sen frenkçe okumasını bilmiyorsun galibâ. Gazetelerde, mecmûalarda, risâlelerde tutuşulan bahisler hep bu kitâba mürâcaâtla fasledilir...

A efendim bu cildin içinde esâmî-i kütübden başka bir şey yok.

Ya ne olacakdı zannediyorsun! Bizde bahsi kazananlar hep kitâb ismi sayarak kazanırlar. En çok kitâb adı haber verenler en âlim sayılırlar. Bizim memleketde kitâbların içini okuyanlar var sanıyorsan, aldaniyorsun. İsimlerinden bahsettiğimiz âsârın münderecâtından kim imtihân edib de hakikatı anlayacak?...

Öykülerinden birinde "Kütüb-hâne-i Umûmî"yi durak yeri yapan Ömer Seyfettin'e (1963: 85-86) dönersek:⁹

...Konuşa konuşa Beyazıt'a kadar geldik.

Biraz işim var. Kütüphâne'ye girelim, dedim. Beraber Umumî Kütüphâne'ye girdik. Sıralar boştu... Kütüphâne'nin nihayet köşesinde masaya oturduk. Yavaş yavaş konuşmaya başladık...

⁹ Ayrıntı için, bkz. (Ömer Seyfettin, 1963: 18-22, 26).

1910'larda ıssız olan kütüphaneler yüz yıl sonra bu kez anlamsız bir uğultunun yaşandığı yerlerdir.

'Bilgiye yaklaşım' biçimimiz, önemli çıkışlara karşın, sonuçta toplumun: Okursa öğrenip öğrenirse anlayacağı, anlarsa düşünüp düşünürse eleştireceği ve edineceği 'eleştirel bakış' yetisi ile özgürleşmesine ortam hazırlayacak çizgide gelişemedi. 'Kütüphane kültürü' diye algıladığımız şey de, ana öğeleriyle, üstte betimlenmeye çalışılan 'yaklaşım' doğrultusunda biçimlendi. Öyleki, eğitim kuruluşları başta olmak üzere, pek çok yerden yükselen 'Bir kütüphane kurduk şimdi kitap bekliyoruz, destek olun' çağrıları sanki yüz yıl öncesinden gelir gibi.

Bunun yakın tarihimizdeki (1882) yansımalarından biri (aynı zamanda devlet'in Başkent'te 'halka dönük ilk kütüphane' girişimi sayılabilecek) Kütüb-hâne-i Umûmî-i Osmânî (yaygın adıyla Bayezit Kütüb-hâne-i Umûmîsi/ bugün Beyazıt Devlet Kütüphanesi)'nin 1301 Yılı Ramazan Ayı (birinci Cuma günü) hizmete girişinde yaşananlarda gözlenir. Kütüphane, II. Bayezit Külliyesi'nin eskiden ahır olarak kullanılan 400 m² lik, iki fil ayağı üzerine oturtulmuş, altı büyük kubbeli bölümünde konumlanıyordu. Buranın ön ve arka yüz duvarlarında yeniden geniş pencereler açılmış, salonun ön yüz duvarı istalaktitli mermer kaplamayla bezenmiş, daha iyi aydınlanması için de altı kubbeden merkezi konumdaki ikisine dörderden sekiz yuvarlak pencere yerleştirilmiştir. Salon zemini, Fransa'dan getirtilmiş ağaç parke ile kaplıydı; çevre duvarları ve fil ayaklarına camekan kitap dolapları konmuş, zemine yer yer değerli halılar serilmişti.

Kütüphane'nin uzun süre müdürlüğünü yapmış bilgin İsmail Saip Sencer'in (ilk müdür hoca/hattat Tahsin Efendi'ye bağlayarak) aktardığı bilgiye bakılırsa,¹⁰ (Gökman, 1956: 6, 7) açılışta raflarda kitap yoktur. Duadan sonra, çağrılılardan hemen kitap bağışlanması dileğinde bulunulur. O sırada kimin nereden getirdiği anlaşılamayan bir takım Naima Tarihi'nin ciltleri yine dualarla dolaplara birer birer dağıtılacaktır.¹¹ Bir kütüphane için vazgeçilmezlerden olan 'fiş katalog' ise bu Kuruluş'a 1942'de girdi.

Aynı yıllarda (1881-1882), Maarif Nezareti Kütüphaneler Müfettişliği, Kütüphaneler Tahrir Müdür Muavinliği görevlerinde bulunmuş Mehmed Bahaüddin Hayret Efendi 'Kütüphanelerin Muhafazası Hakkında' hazırladığı 'Layihâ'da (*Son Asır...*, 1969: 604) şöyle der: "Müze denilen âsârın vereceği malûmat tarih ve sınaate müteallik altı üstü yok, ufak tefek

¹⁰ Bu bilgi'yi birinci el kaynaklarla belgeleme olanağı bulunamadı.

¹¹ Benzeri bir olaya, yüz yıl sonra (Ekim 2000) Adalet Bakanlığı'nda Dr. Cevat Özel Kütüphanesi'nin açılışında tanık olunacaktır. Ayrıntı için, bkz. (Kitapsız Kütüphane..., 2000:17).

parçalardan ibaret olmakla bunlar kütübhânelerin vermekte olduğu malûmatın âdeta döküntüsü ve kütübhânelerdeki cevahiri âsara nisbetle âdi birtakım taş kırıntısından ibaret kalıp rüşdi'ye ve idadînin de kütübhâneler ulûmunun yanında ebced hevvez gibi kalacakları beyandan müstağnidir.” Hayret Efendi'ye kalırsa, kütüphaneler bir ‘cevahiri âsar’ ya da ‘edebî-ilmî eserler’ barınağı idi. “Kitaba müracaat ederek cevap vermek” ise, yine o'nun anlatımıyla, “kabak bağlayıp yüzmeye benzer.”

Hayret Efendi'nin ‘kütüphane’ ve ‘kütüphanecilik’e ilişkin görüşleri böyle iken, başarılı bir asker ve ileri görüşlü devlet adamı (müşir) Ahmet Cevat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında kurmaya çalıştığı (Babıali ya da Cevat Paşa Kütüphanesi olarak da bilinen) Kütüphane'nin öyküsü de acı vericidir. 30 Kânunusani 310 gün, Zaptiye Nazırı Nazım imzalı belge'den: “Bâb-ı âli bağçesi derûnunda müceddeden inşâ' olunan kütüb-hânenin...sadr-ı a'zam ile ...nâzırları paşalar...ve...beyefendiler hazerâtı ile...me'mûrlarından ba'zıları hâzır oldukları hâlde...resm-i küşâdı icrâ' ve...teyemmünen derûnuna birkaç kitâb vaz' olunduğu”nu öğreniyoruz. (Başbakanlık Arşivi, 1312). Bu dönem tarihinin kaynaklarından İbnül Emin Mahmud Kemal İnal'ın anlattıkları, girişimin amacı özellikle de nasıl sonlandığına ışık tutma bakımından ilginçtir:¹² “Paşa, erbabı marifetden olduğuçün marifete ve marifet erbabına riayet ve mearifin terakkisine gayret ederdi. Babı âli me'mur ve kâtiblerinin boş zamanlarında mesleklerine aid âsarı mütalaa ve ilmen istifade etmeleri için Babı âli havlisinde bir kütb hane inşa etdirdi. Az müddet sonra bir mel'un tarafından sunulan jurnalde me'murların işlerini bırakarak orada toplanub muzır mükâlemelerde bulunacakları ve kütb hanenin inşası hayırlı bir niyete istinad etmediği beyan olunması üzerine (önce müsaade edilmişken) binasının kütb hane ittihazından sarfı nazar edilmesine irade sâdır oldu...(*Osmanlı Devrinde...*, 1969: 1525, 1531-1532).

Toplumumuz, bir ‘kütüphane geleneği’ne sahip olmuş ama ‘kütüphane kültürü’ geliştirememiştir. Bu görüş, ‘gelenek-kültür ilişkisi’ dikkate alındığında yadırgatıcı olabilir. Bununla birlikte, kültür'ün özelliklerinden olan ‘değişim’ yeteneğini ‘geleneğin ne doku ne de kalıpları’nda bulabiliriz. Gelenek, bir bakıma, genlerin izdüşümüdür. Sahiplendiğimiz ‘kütüphane geleneği’ öylesine güçlü bir ‘hıfz/saklayarak koruma’ güdüsünden esinlenir ki, gerek bireysel gerekse kurumsal düzlemde mesleki kavrayışımızı bugüne dek etkileyegelmiştir. Türkmenbaşı Saparmurad Niyazov (2006) eğer gerçekten “Türkmenler okumaz” diyerek, Aşkabad dışındaki kütüphaneleri kapattırdı ise Türk Dünyası'nda bu çizgiyi de aşan bir örnek oluşturuyor.

¹² Ahmet Cevat Paşa, özel kütüphanesini Âsâr-ı Atika Müzesi Kütüphanesi'ne bağışlamıştı.

'Kütüphane kültürü', ancak, bilgi'nin yaşamı değiştirmek için bir araç gibi algılanıp bu yoldan toplumsal devingenlik kazandığı ortamlarda yeşerip gelişebilir. Böyle bir algılama ve devinim yaratılmasında temel öge, 'eğitim olgusu/süreci'dir. Etkin bir 'kütüphane dizgesi', bilgi'nin sürekli devindiği bir 'eğitim düzeneği'nin sonucu olarak doğar. Kütüphanelerin, 'bilginin durak yerleri olmaktan çıkarak devinim kazandığı merkezler' konumuna gelmesi de bundandır. Çok amaç ve aşamalı bir eğitim düzeneği, bilgilenme gereksinimini karşılayıp tırmandıran bir kütüphanecilik uygulaması ile bütünleşiyor, bu uygulama kendine özgü ölçüt ve davranış biçimleri uyarınca gelişiyorsa 'kütüphane kültürü'nün varlığından söz edilebilir.

Anlaşıyor ki genel anlamıyla 'kütüphane kültürü', topluma egemen 'bilgi/bilgilenme algılaması'ndan kaynaklanan gereksinim, yaklaşım ve deneyim düzleminde oluşacak, 'algılama'nın niteliğini ise eğitim sürecinin bilgi ile yaşam arasında kuracağı ilişki belirleyecektir.

Kütüphane kurumu'nun işleyişini toplumun 'bilgi ve bilgilenme kültürü' yönlendirdiğinden hem işleyiş hem yönlendirişin, ekonomik/teknolojik göstergeleri yüksek toplumlarla gelişme uğraşı içindekilerde, sorgulanma neden ve yöntemi farklılaşır. Çünkü, ilkinde yaşamı değiştirme açısından bilgilenme edimine nasıl ivme kazandırılacağı sorusu öne çıkarken ikincisinde önce özden bilgilenme gereksiniminin yeşermesini öteleyen etkenleri aramak gerekecektir.

Temel aktörlerine bakılırsa, 'kütüphane kültürü' *kullanıcı* yönünden: 1) Kütüphane kurumu'ndan alınabilecek hizmetler konusunda edinilmiş bilgi birikimi, 2) Kendisini bilgi kaynaklarına bağlayıcı kütüphane düzeneklerini kullanma becerisi, 3) Kütüphane kurumu'nu, 'bilginin katma değer kazanmış olarak yeniden üretilmesinde toplumun ortak tüketim aracı gibi algılama gücü'nün bireşimidir.

Kütüphaneci açısından söz konusu 'kültür': Özellikle tarih, felsefe, bilgileşim (enformasyon), bilişim (enformatik) ve teknolojileri gibi alanlarla gireceği karşılıklı etkileşimi mesleki uygulamaları için toplumsal epistemoloji (bilgi'nin birey ve toplum üzerindeki etkisi) yönünden yorumlayabilir duruma gelme halidir. Gerçekte kütüphaneci, bilginin yayımı, işlevsel kılınmasında ortaya çıkabilecek bireysel farklılaşmayı giderme ve hizmeti etkinleştirme sorumluluğunu ancak böyle bir yetkinliğe sahipse karşılayabilir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Nâmik. (1994). “Kahve Etrafında Teşekkül Eden Edebî Kamuoyu”. *XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 5-9 Eylül 1990. Kongre'ye Sunulan Bildiriler*. III.C. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- AHMET MİTHAT EFENDİ. (1299). *Acâib-i Âlem*. İstanbul: Tercümân-ı Hakikat Matbaası.
- AHMET MİTHAT EFENDİ. (1307). *Avrupa'da Bir Cevlân*. İstanbul: Tercümân-ı Hakikat Matbaası.
- AHMET MİTHAT EFENDİ. (1293). *Paris'te Bir Türk*. İstanbul: Kırkanbar Matbaası.
- AHMET MİTHAT EFENDİ. (1294-1295). *Üss-i İnkılâb*. İstanbul: Takvîm-hâne-i Âmire. I.ks.
- AHMET MİTHAT EFENDİ. (1308). *Zâbit*. İstanbul: Tercümân-ı Hakikat Matbaası.
- ANASTASSIADOU, Meropi. (1999). “Livres et ‘Bibliothèques’ dans les Inventaires Après Déoès de Salonique au XIX Siècle”. *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*. Livres et Lecture dans le Monde Ottoman. (87-88). (111-141).
- ARAKEL. “Varaka...”. *Tercümân-ı Hakikat*. (11 Kânûn-ı evvel) 2.
- BAŞBAKANLIK ARŞİVİ. YPE (Yıldız Perakende Evrakı). Maârif 1104, 25 Şa'bân 1312.
- BERKEY, Jonathan (Porter). (1992). *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo. A Social History of Islamic Education*. Princeton/ N.J.: Princeton University Press.
- CHARTIER, R. (2003). “Metinlerin Dünyasından Okurlarinkine”. Roger Chartier ile söyleşi. (Söyleşi: Levent Yılmaz). *Cogito*. (34): 40-53.
- ÇELEBİ, Ahmed. (1976). *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. (Çev. Ali Yardım). İstanbul: Damla Yayınevi.
- FAZLI NECİB. (1886). “Mektûb-ı Mahsûs”. *Tercümân-ı Hakikat*. (3 Eylül 1886): 3.
- GÖKMAN, Muzaffer. (1956). *Bayezit Umumî Kütüphanesi. Restorasyon'dan Sonra Yeni Hüviyetile*. Ankara: Maarif Vekâleti.
- [GÜRPINAR], Hüseyin Rahmi. (1918). “Döşekden Bir Sadâ”. *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*. IV. (82).
- HITZEL, Frédéric. (1999). “Manuscrits, Livres et Culture Livresque à İstanbul”. *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*. Livres et Lecture dans le Monde Ottoman. (87-88). (19-38).

- KENDEROVA, Stoyanka. (1999). "Les Lecteurs de Samokov au XIXe Siècle". *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*. Livres et Lecture dans le Monde Ottoman. (87-88). (61-75).
- "Kitapsız Kütüphane Açtı". (2000). *Milliyet Gazetesi*. 28 Ekim 2000.
- MANGUEL, Alberto. (2008). *Geceleyin Kütüphane*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- OKAY, Orhan. (1975). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Osmanlı Devrinde Son Sadrîâzamlar*. (1969). Dördüncü basılış. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- ÖMER SEYFETTİN. (1963). "Memlekete Mektup". *Gizli Mâbet*. (Haz. Tahir Alangu). İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.
- SABEV, Orlin. (2006). *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746). Yeniden Değerlendirme*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- SAPARMURAD NİYAZOV. ((2006). *Skytürk Haber Bülteni*. (21 Aralık 2006).
- Son Asır Türk Şairleri*. (1969). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- SOYSAL, Özer. (1980). "Geleneksel Türk Kütüphaneciliği'nin Toplumsal-Ekonomik Yapısı'na Yaklaşımında Metodoloji ve Kaynak Sorunu". *Türk Tarih Kurumu Belleten*. XLIV (173): 108.
- SOYSAL, Özer. (1994). *Geriye Dönük Türk Bibliyografyası'nda Bir Öncü ve Kaynak Olarak Joseph v. Hammer-Purgstall*. Ankara: Milli Kütüphane Başkanlığı.
- SOYSAL, Özer. (1998-1999). *Türk Kütüphaneciliği. Geleneksel Yapı'dan Yeniden Yapılanış'a*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- STRAUSS, Johann. (2003). "Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?" *Arabic Middle Eastern Literatures*. 6 (1): 39-76.
- ŞEMSETTİN SAMİ. (1314). "Kütüb-hâne". *Sabâh Gazetesi*. (23 Teşrîn-i sâni 1314 günlü sayı).
- TANER, Haldun. (1983). "Bir Kahve, Bir İnsan, Bir Tarih". *Milliyet*. 20 Şubat 1983.
- TOUATI, Houari. (2003). *L'Armoire À Sagesse. Bibliothèques et Collections en Islam*. Paris: Aubier.
- YAZGAÇ, Kâmil. (1940). *Ahmet Mithat Efendi. Hayatı ve Hatıraları*. İstanbul: Tan Matbaası.
- YURDAYDIN, Hüseyin G. (1971). *İslâm Tarihi Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.